

Дмитро ГОРДИЄНКО

“СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ” НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ “СІВЕРЯНСЬКИЙ ЛІТОПIS” (1995–2012)

Із проголошенням незалежності України постала проблема виходу вітчизняної науки з “провінційного” статусу та створення власного наукового дискурсу – як суто внутрішнього, так і окремої складової частини світової науки. Вирішення такого завдання неможливе без нових періодичних видань, альтернативних до традиційних, з витокami ще в радянській добі. Саме з таких міркувань у 1995 р. в Чернігові засновано періодичний часопис “Сіверянський літопис”. Він виходить 6 разів на рік і його завданням, попри задекларований всеукраїнський статус, фактично є оприлюднення здобутків насамперед місцевої чернігово-сіверської науки. Часопис присвячений досить широкому колу проблем – від археології та мовознавства до питань економіки. Однак домінантна частина його публікацій відведена гуманітарним дослідженням, до того ж, переважно обмеженим Сіверським регіоном.

“Слово о полку Ігоревім”, що по праву вважається енциклопедією давньоруської культури, є видатною пам’яткою як українського, так і загалом європейського Середньовіччя. Однак попри те, що від часу першої його публікації (1800) побачили світ тисячі присвячених йому праць, інтерес до пам’ятки серед науковців і громадськості не зменшується, що зумовлено винятковим значенням цього тексту для дослідження історії, культури, літератури тощо. Чернігівщина ж, за аксіоматичним визначенням сіверських науковців і краєзнавців, є материнською землею “Слова”. Відтак, цілком логічно у новому чернігівському часописі значне місце відведено дослідженню цієї видатної пам’ятки літератури княжої доби.

Лейтмотивом самих публікацій сприймається стаття Павла Охріменка “Материнська земля “Слова о полку Ігоревім”¹. З його позицій, зв’язок “Слова” з Чернігово-Сіверщиною насамперед вбачається у симпатіях до краю, виражених через особливий пієтет до своїх князів Ігоря і Всеволода та в особливостях мови тексту самої пам’ятки² (Святослав Воїнов вказав на 746 топонімічних паралелей до 157 лексем “Слова” з території Новгород-Сіверщини³, до того ж, 86 сіверських лексем не зустрічаються у жодній іншій пам’ятці епохи⁴). Також, поруч із загальноруським (що є аксіоматичним у

¹ Охріменко П. Материнська земля “Слова о полку Ігоревім” // Сіверянський літопис. – 1995. – № 4. – С. 16–21.

² Там само. – С. 16.

³ Воїнов С. С. “Слово о полку Ігоревім”

і Новгород-Сіверщина. Автореф. ... дис. канд. філол. н. – Київ, 2003. – С. 6.

⁴ Його ж. Новгород-Сіверський. 3. “Труби трублять в Новгороді...” // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4. – С. 21.

словознавстві), автору властивий і місцевий – чернігівський патріотизм, виявлений, зокрема, через похвалу князів чернігово-сіверської династії Ольговичів та часті згадки Чернігова. Відтак, хоча автор “знаходився на висоті загальноруських завдань і важливих державних проблем свого часу”, він водночас показав себе і “провінціалом”⁵.

Як літературна пам’ятка “Слово” кровно пов’язане з писемною традицією Чернігово-Сіверщини. Тому П. Охріменко розглянув його в зіставленні з такими “чернігівськими” творами, як “Хоженіє” ігумена Даниїла, “Слово о князях”, житіє чернігівського князя Михайла та його боярина Федора, повість про зруйнування Батием Рязані. Він ствердив “наявність чернігово-сіверських літературних традицій у повісті-поемі про Ігорів похід”, “її активний вплив на пізнішу художню писемність материнської землі та прилеглих до неї районів”⁶.

Значну історіографію у словознавстві займає проблема поганських елементів тексту, на що звернув увагу й П. Охріменко. На його думку, вияв пережитків поганства також підтверджує сіверське походження пам’ятки. Враховуючи, що “Слово” постало наприкінці XII ст., “густо насичений язичництвом твір не міг бути написаний, тим більше виконуваний при великокнязівському дворі в Києві, який ретельно опікався вищими представниками православної християнської церкви”, натомість “він цілком “вписується” в культурно-побутову обстановку саме Чернігово-Сіверщини”⁷. Висновок видається досить дискусійним: пережитки поганства власне на всій території України-Русі, а не лише Чернігово-Сіверщини, властиві й новітнім часам. Відтак, для людини кінця XII ст. вони були сучасними і реальними, а для нецерковного автора і цілком прийнятними.

Окремо П. Охріменко зупинився на проблемі походження “Слова”, пропонуючи її з’ясування через реконструкцію соціального стану самого автора. При цьому відзначено його “незалежне” становище, яке у “феодальному” суспільстві займали “наставники, порадики, вчителі [...] можновладців”⁸. Ці наставники були “вільні від інтересів “майнового цензу”, хоча, за словами П. Охріменка, “часто були соціально упослідженими”⁹. Відтак, – не такими вже й вільними, до того ж, у соціально-залежному становому суспільстві. Тому дивною виглядає постать співця, що сміливо картає князів, ставленням яких до себе не дорожить, і особливо різко дорікає своєму князеві Ігореві¹⁰. Хоча (попри наставництво) водночас він повністю соціально і матеріально залежний від сюзерена – князя (в західноєвропейському феодальному суспільстві такий “інтелектуальний” імунітет мали блазні, які, однак, не були придворними співцями, тому припускати щось подібне для княжої доби не видається оправданим). Відтак, висновок, що “автором “Слова о полку Ігоревім” найімовірніше був наставник, учитель і радник Ігоря Новгород-Сіверського”¹¹ досить

⁵ Охріменко П. Материнська земля... – С. 17 (тут і далі в цитатах збережено оригінальний правопис – *Ред.*).

⁶ Там само. – С. 17–18.

⁷ Там само. – С. 18.

⁸ Там само. – С. 19.

⁹ Там само.

¹⁰ Див.: Охріменко П. Материнська земля... – С. 20.

¹¹ Охріменко П. Материнська земля... – С. 19.

дискусійний. Ще дискусійнішою сприймається теза, нібито автор “Слова” вів записи й у чернігово-сіверському літописанні¹². Це висновок *a priori*, оскільки самі літописи, з одного боку, не збереглися, а з іншого, – належать до іншого жанру літератури. Однак, якщо такий літопис дійсно і був, то вплив “Слова” на реконструйований зусиллями Дмитрія Ліхачова літопис Ігоря Святославовича¹³, а, відтак, і Київський літописний звід 1200 р., ймовірно, зумовило не спільне авторство, а знайомство літописця(ців) з текстом “Слова”.

Темі материнської землі “Слова” на сторінках “Сіверянського літопису” присвячена публікація Віктора Звагельського¹⁴, яка є рецензією на працю Ісаака Баскевича “А мои те куряне – опытные воины...” (Курськ, 1993) і певною мірою продовженням попередньої розвідки П. Охріменка. В. Звагельський зупинився на проблемі авторства. Він одразу ж відкинув версії Бориса Рибаківа¹⁵ та Леоніда Махновця¹⁶ як такі, що, за його словами, не витримали “ні наукової критики”, “ні випробування часом”¹⁷. Однак, якщо тезу Б. Рибаківа про авторство київського боярина Петра Бориславича заперечено, принаймні, положеннями праці І. Баскевича¹⁸, то думку Л. Махновця про авторство рідного брата Ярослави – князя Володимира Ярославовича відкинуто без аргументації¹⁹. Проте саме ця пропозиція на сьогодні видається найприйнятнішою і найкраще обґрунтованою. Отже, В. Звагельський підтримав третю поширену гіпотезу – П. Охріменка (див. вище), яку розвинув уточненням І. Баскевича і зазначив, що “автор (“Слова” – Д. Г.) був сіверянином, можливо, родом з Курщини, людина світська, наближена до новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича – його вихователь, вчитель, порадник”²⁰.

Теми авторства та “материнської землі” “Слова” порушено також на першій та другій сумських словознавчих конференціях²¹.

Тож, щодо проблеми авторства “Слова”, то можна брати до уваги три основні пропозиції її з’ясування: галицьку (Л. Махновець), сіверську (П. Охріменко) та київську (Б. Рибаків). Однак, попри дискусійність постаї самого автора, теза П. Охріменка, що “Чернігово-Сіверщина є материнською землею цієї прославленої, унікальної пам’ятки нашої давнини”²² видається цілком прийнятною.

Темі географії “Слова” на сторінках “Сіверянського літопису” присвячено дві розвідки. Маршрут походу Ігоря досліджено в статті В. Звагельського²³. Він хронологічно вийшов за межі знаменитого походу 1185 р. й цілком логічно розглянув його в безпосередньому зв’язку з іншими самостійними

¹² Там само. – С. 19–20.

¹³ Див.: *Лихачев Д. С.* Русские летописи и их культурно-историческое значение. – Москва; Ленинград, 1947. – С. 182–189.

¹⁴ *Звагельський В.* У пошуках материнської землі генія // Сіверянський літопис. – 1995. – № 5. – С. 113–117.

¹⁵ *Рибаків Б. А.* Русские летописцы и автор “Слова о полку Игореве”. – Москва, 1972. – 520 с.

¹⁶ *Махновець Л.* Про автора “Слова о

полку Игоревім”. – Київ, 1989. – 264 с.

¹⁷ *Звагельський В.* У пошуках... – С. 114.

¹⁸ Там само. – С. 114–115.

¹⁹ Там само. – С. 114.

²⁰ Там само. – С. 116.

²¹ *Охріменко П.* Сумські “Слово”-знавчі конференції // Сіверянський літопис. – 1995. – № 6. – С. 112.

²² *Його ж.* Материнська земля... – С. 20.

²³ *Звагельський В.* Про географію походів Ігоря Сіверського у Степ // Сіверянський літопис. – 1998. – № 6. – С. 114–120.

походами новгород-сіверського князя в Степ, перший з яких відбувся 25 червня 1171 р., а останні припадають на зиму 1191–1192 рр. У контексті складної і досить широкої теми реконструкції усього маршруту походу він доволі докладно подав історичне тло “Слова”, виходячи, насамперед, з політики та інтересів новгород-сіверського князя. Особливу увагу при цьому приділено дискусійній проблемі значення вислову Лаврентіївського літопису “Сняшася у Переяславля”. Автор підтримав гіпотезу Петра Буткова²⁴ та Василя Ляскоронського²⁵, пояснюючи вислів літопису як позначення межі Переяславського князівства, а не самого міста, та підкріпивши свою позицію відсиланням до “усталеної практики” походів князя до Степу. Відтак, війська, за літописом, збиралися у районі Середнього Заворскля – на межі Переяславського князівства²⁶. Запропонований висновок важливий як для словознавства, так і студій над відповідною епохою загалом, оскільки уточнює межі самого Новгород-Сіверського князівства та політичну географію епохи. На межі Русі і Степу, в пропозиції С. Воїнова, вказує і знаний вислів “О, Руская земле! Уже за шеломенем еси!”, двічі повторений у “Слові”. Сам топонім запропоновано локалізувати в околі селища Шеломи на Брянщині²⁷.

Певним тематичним та історико-хронологічним продовженням праці В. Звагельського є розвідка Павла Пономаренка про завершальний етап шляху князя Ігоря при поверненні з половецького полону²⁸. Автор уточнив малодосліджений шлях князя від м. Донця до Новгорода-Сіверського. Він дійшов висновку, що Ігор з Донця попрямував до Путивля, а не безпосередньо до Новгорода-Сіверського. Так само уточнено дані Васілія Татіщева, який розташовував село святого Михайла безпосередньо поблизу Новгорода-Сіверського, й ідентифіковано його з Михайлівкою поблизу Путивля²⁹.

Уже в першому числі новозаснованого часопису була опублікована розвідка Людмили Масол³⁰, у якій певне місце відведено й “Слову о полку Ігоревім”. Розглядаючи його в контексті музичної культури краю, авторка, природно, зупинилася на постаті легендарного співця Бояна, який “уславлював героїчні сторінки життя князів Чернігово-Сіверської землі”³¹. Вона підтримала пропозицію Юрія Келдиша про тмутараканське походження Бояна³², а також думку, до якої схилився й Олександр Потебня³³, про цілу Боянову династію придворних співців. Відтак, автором “Слова” міг бути онук Бояна “або по крові, або по духу”³⁴. Таке “поетичне” історіописання

²⁴ Бутков П. Г. Нечто к “Слову о полку Игореве” // Вестник Европы. – 1821. – № 21. – С. 62–64.

²⁵ Ляскоронский В. Г. Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход кн. Витовта на татар в 1399 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1907. – № 4. – С. 292, 307.

²⁶ Звагельський В. Про географію... – С. 118–119.

²⁷ Воїнов С. Новгород-Сіверський. 3. – С. 22.

²⁸ Пономаренко П. Про завершальний

етап шляху князя Ігоря при поверненні з полону // Сіверянський літопис. – 2001. – № 3. – С. 25

²⁹ Там само.

³⁰ Масол Л. До питання про розвиток музичної культури та освіти // Сіверянський літопис. – 1995. – № 1. – С. 28–34.

³¹ Там само. – С. 29.

³² Келдыш Ю. В. История русской музыки: В 10 т. – Москва, 1983. – Т. 1: Древняя Русь XI–XVII века. – С. 66.

³³ Потебня А. А. Слово о полку Игореве. 2-е изд. – Харьков, 1944. – С. 21.

загалом і використання “Слова” в різноманітних наукових гуманітарних розвідках зокрема досить характерне для “чернігівської” науки.

Подібно до попередньої, панорамністю вирізняється й текст Олександра Забарного³⁵, лейтмотивом якого є “краса землі і люди...” Чернігівщини, прославлені у “Слові”. Не вдаючись до аналізу “Слова”, автор виводить саме від нього літературну традицію Чернігівщини³⁶. Цінним для словознавства є “повернення” до науки імені уродженця Чернігівщини, студента Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині, українського письменника Олексія Плюща (1887–1907), який ще 16-річним учнем гімназії у Варшаві 1903 р. переклав українською мовою “Слово о полку Ігоревім”³⁷ (аналізу цього перекладу автор не запропонував).

В одному ряді із зазначеними стоїть стаття Олександра Астаф’єва³⁸, в якій витоки релігійної лірики України теж виведено від “просякненого християнським месіанізмом” (за Степаном Ярмусем³⁹) “Слова о полку Ігоревім”.

У 1996–1997 рр. на сторінках “Сіверянського літопису” розгорнулася дискусія навколо “Слова”. Її розпочали краєзнавці з Сумщини Олександр Ільїн⁴⁰ та Віктор Терлецький⁴¹, опонентом яких виступив відомий дослідник “Слова” С. Воїнов⁴². Безпосереднім приводом до дискусії стала стаття В. Терлецького “Данило Туптало – переписувач “Слова о полку Ігоревім”⁴³. Саме на неї і відгукнувся О. Ільїн. Він одразу ж відкинув версію про авторство чи, принаймні, переписування одиної віднайдені копії тексту зусиллями самого святого Димитрія Ростовського. Для О. Ільїна автор “Слова” “не тільки не чернець, а навіть не християнин”⁴⁴. Відтак, “він був атеїстом, а освічена людина могла бути атеїстом лише в добу Просвітництва”⁴⁵. Це твердження викликало справедливую критику С. Воїнова з низкою прикладів із тексту самого “Слова”, що свідчать про належність автора до християнської традиції⁴⁶. Відкинув С. Воїнов і “сенсаційне” твердження О. Ільїна, нібито на світську літературу на Русі відводився лише 1%⁴⁷ творів, відтак вага автентичності “Слова” з “бухгалтерською” докладністю дорівнює 1%. У відповіді О. Ільїн був категоричнішим і стверджував, нібито вся література (на 100%) творилася у монастирях(!). У цьому контексті він поставив під сумнів і такі нецерковні тексти, як “Повчання” Володимира

³⁴ Масол Л. До питання... – С. 29.

³⁵ Забарний О. До цілющих джерел творчості // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 87–109.

³⁶ Там само. – С. 87.

³⁷ Там само. – С. 91.

³⁸ Астаф’єв О. Українська релігійна лірика // Сіверянський літопис. – 1998. – № 2. – С. 50–58.

³⁹ Див.: Ярмусь С. Духовність українського народу. – Вінніпег, 1983. – С. 75–83.

⁴⁰ Ільїн О. Пакт “Катерина II – Йосиф II” та “Слово о полку Ігоревім” // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 55–58.

⁴¹ Терлецький В. Навколо рукопису “Слова о полку Ігоревім” // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 59–64.

⁴² Воїнов С. Обережно – “Слово о полку Ігоревім”! // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 9.

⁴³ Терлецький В. Данило Туптало – переписувач “Слова о полку Ігоревім” // Глухівщина. – 1996. – № 14 (21 лютого). – С. 4.

⁴⁴ Ільїн О. Пакт... – С. 55.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Воїнов С. Обережно... – С. 27.

⁴⁷ Ільїн О. Пакт... – С. 55.

Мономаха та його лист до князя Олега⁴⁸. Однак досліднику варто нагадати про широке побутування на Русі таких текстів не релігійного спрямування як, наприклад, “Повість про Індійське царство”, “Про Троянську війну”, чи “Дівгенієво діяння”, відкрите, до того ж, і в Хронографі, в якому вцілів текст “Слова”. Проте таке “наполегливе” відстоювання “суто монастирської” версії давньоруської літератури, видається, може мати і певне раціональне зерно для словознавства. Як відомо, після 1240 р., з падінням Києва під ударами монголів, книгописання з часом немало дійсно зосередилося у монастирях*. Враховуючи той факт, що, з одного боку, ремінісценції “Слова” присутні, окрім “Задонщини”, в багатьох інших писемних пам’ятках (насамперед літописах), а з іншого – збереження одного списку, можна припустити, що саме в цей період насичений язичницькими елементами твір не сприйняло православне духовенство, а, отже, як *minimim*, його ігнорувало. Натомість за умов ослаблення світської влади, і, як наслідок, – занепаду дружинної – лицарської – культури, текст втратив актуальність і також для панівного прошарку суспільства. Подібні процеси кризи традиції на той час відбувалися і в Західній Європі, яка, проте, змогла повніше зберегти свої писемні пам’ятки світського – лицарського – характеру, насичені поганськими елементами не менше, ніж “Слово о полку Ігоревім”.

На фальсифікування “Слова”, з позицій О. Ільїна, вказує і відсутність “фактичної помилки” у тексті пам’ятки. “І це у XII столітті, коли не було ні довідників та енциклопедій, ні високого рівня наукових знань!”⁵⁰. Такі словники, в концепції автора, були створені у XVIII ст. (напевно, мається на увазі знаменита французька енциклопедія). Відтак, резонно постає питання: звідкіля фальсифікатор брав безумовні дані про події та культуру XII ст.? Адже не те, що на кінець XVIII ст., а й на сьогодні, попри значну історіографію, наявність як словників давньоруської мови, так і безпосередньо присвячених “Слову”, ціла низка питань залишається відкритою і жоден поважний вчений не здатен відтворити реалії XII ст. без “фактичної помилки”. Тому важко не погодитися з С. Воїновим, що цей аргумент, радше, є доказом автентичності тексту. Адже “автор “Слова” жив у XII столітті і добре знав свій час”⁵¹ і йому як сучаснику не потрібні були енциклопедії, аби відтворити події та уявлення свого часу без жодної “фактичної помилки”.

В одному ряду зі “Словом” О. Ільїн піддав сумніву і “Тмутараканську легенду”. На його думку, Тмутаракань не могла існувати на Тамані, а князь Гліб вимірював Керченську протоку в “XVIII столітті”. Адже щоб підтримувати життєдіяльність князівства, необхідно панувати на Чорному морі, а після Володимира нібито не чути про морські походи, тим більше в “суходільному Чернігівському князівстві”⁵². Однак автор випустив з поля зору морський похід на Царгород 1043 р., а також трактат Константина

⁴⁸ Ільїн О. Віденський конгрес та “Слово о полку Ігоревім” // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 32.

* Автор виразно схильний недооцінювати послідовно засвідчену усім корпусом української середньовічної рукописної книги чималу активність у її творенні парафіяльного духовництва (Ред.).

⁵⁰ Ільїн О. Віденський конгрес... – С. 29.

⁵¹ Воїнов С. Обережно... – С. 39.

⁵² Ільїн О. Пакт... – С. 55–56.

Багрянородного “Про управління імперією”, аж ніяк не є фальсифікат XVIII ст., де Чернігів згаданий як місто, що провадить морську торгівлю з Константинополем. Отже, такий висновок ставить під “просвітницьку підробку” вже і літописну традицію, що, звісно, коментарів не потребує. Ініціатором цих “підробок” для О. Ільїна є Катерина II⁵³, якій було потрібно доказати, що “Російська імперія – не набагато молодша за Священну Римську, а руська культура в 12 столітті була дуже високого гатунку”⁵⁴. Однак постає питання, чому для цього підібрано невдалий похід та ще й провінційного князя? І взагалі, яку роль у дипломатичних переговорах може відігравати літературний твір? Чому, власне, автор “Слова” великого київського князя Святослава величає “господином”, а владими́ро-суздальського родоначальника московської династії – лише “великим”. Проте, розвиваючи облюбовану концепцію, у відповіді С. Воїнову О. Ільїн провів навіть “династичну лінію”, у якій “Слово” апелює уже не до “Священної Римської імперії”, а проголошує право російських монархів на польську корону⁵⁵.

За концепцією сумського краєзнавця, “Слово” нібито було потрібне Катерині II і для обґрунтування південних і західних кордонів імперії. “Щоб не сваритись з Австрією”, автор “Слова” не згадує руський щит Олега на вратах Царгорода⁵⁶, що був на той час лише об’єктом експансії обох імперій. Натомість уже австрійську тоді Галичину, з чим не могла змиритись Катерина II, щоб “не сваритися з австрійцями”, він чітко окреслив руською територією. На Віденському конгресі текст “Слова” нібито подавався саме для обґрунтування меж Російської імперії⁵⁷. Хоча, з одного боку, чогось подібного не зафіксовано в джерелах, а з іншого – це мав би бути унікальний випадок у новій історії, коли як документ (яким, проте, вважає “Слово” О. Ільїн) подавався б літературний текст. До того ж, коли б навіть “Слово” справді використовувалося як “таємна зброя”, то воно – за дипломатичною практикою XVIII–XIX ст. – неодмінно потрапило би на сторінки протоколів таємної дипломатії, а відтак і до архівів. Тому можна погодитися з С. Воїновим, що на сьогодні ця таємниця вже була б розкрита⁵⁸, чого, все ж, не сталося. Не вважає краєзнавець і Ярослава Осмомисла могутнім князем, здатним “затворити Дунаю ворота”⁵⁹, що, знову ж, суперечить як писемним (руським і візантійським), так і археологічним джерелам. Проте для автора найавторитетнішим джерелом є Лев Гумільов, який це переконливо “довів”⁶⁰. Однак, варто відзначити, що сам Л. Гумільов у розумінні сильної влади виходив з великодержавних – імперських позицій.

Отже, О. Ільїн зробив висновок, що автором прозового “Слова” була сама Катерина II, а поетичною мовою його, ймовірно, переклав Іполит Богданович, якого сучасники вважали генієм⁶¹. У цьому аспекті Катерина II здійснила романтичну подорож по місцях “Слова”, а щоб підняти статус “свого твору” з містечка Новгород-Сіверського зробила центр відповідного

⁵³ Ільїн О. Пакт... – С. 56.

⁵⁴ Там само. – С. 57.

⁵⁵ Його ж. Віденський конгрес... – С. 30.

⁵⁶ Його ж. Пакт... – С. 57.

⁵⁷ Його ж. Віденський конгрес... – С. 30.

⁵⁸ Воїнов С. Обережно... – С. 38.

⁵⁹ Ільїн О. Пакт... – С. 57.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само. – С. 58.

намісництва. Для імператриці це було навіть і символом єдності Росії, України та Білорусі⁶². Однак імперська ідеологія “єдиної давньоруської народності”, всупереч наведеній думці, творилася, як відомо, не наприкінці XVIII ст., а лише від другої половини XIX ст. Спростовуючи авторство Катерини II, С. Воїнов резонно зауважив “Чи мала достатньо таланту та знань з російської мови німкеня Софія-Августа-Фридеріка Ангальд-Цербська...? ... А чи могла бути атеїсткою володарка величезної держави, яка щоденно використовувала церкву заради укріплення своєї монархічної влади?”⁶³. До того ж, як зазначив С. Воїнов, настільки важливий, за концепцією О. Ільїна, для зовнішньої і внутрішньої політики Катерини II “публічний твір” чомусь був опублікований тільки після її смерті⁶⁴. Дивує історика ігнорування сумським краєзнавцем самого тексту “Слова”, “Задонщини” та інших пам’яток як, власне, і дослідницьких праць⁶⁵. Відтак він слушно радить “частіше звертатись до давньоруського тексту, читати і перечитувати його”⁶⁶, з чим не можна не погодитися. Однак в емоційній відповіді С. Воїнову О. Ільїн, окрім окреслення “касти” словознавців, проголосив і “Задонщину” та псковський “Апостол” фальсифікатами, що були потрібні для підтвердження авторитетності “Слова”⁶⁷, чим знову підкреслив свою необізнаність з пам’ятками давньоруської літератури. Адже Олексієві Мусіну-Пушкіну були відомі не всі списки “Задонщини” та й дивно виглядає підозра щодо графа, який нібито “передчуваючи напад Наполеона на Росію”, щоб знищити сліди фальсифікації, “вперто чекав 1812 р.”, доки французи сплять “підробку”⁶⁸.

У тому ж числі часопису, що й розглянутий текст О. Ільїна, з’явилася також стаття В. Терлецького, що повторює висновки його давнішої публікації “Данило Тупгало – переписувач “Слова о полку Ігоревім”, до яких і апелював О. Ільїн. Автор зупинився на історії віднайдення, а, відтак, і походження списку О. Мусіна-Пушкіна. В. Терлецький поєднав ярославську та ростовську версії, підтримав погляд, що “шлях Хронографа зі “Словом” простежується таким: Ростовський архиєрейський дім – Спасо-Ярославський монастир – бібліотека Іоїля Биковського – зібрання О. Мусіна-Пушкіна”⁶⁹. Хоча така реконструкція досить дискусійна, позаяк у науці запропоновано спростування використаних у ній версій. Про це зазначив у своїй відповіді С. Воїнову і сам В. Терлецький⁷⁰. Докладніше В. Терлецький зупинився на постаті І. Биковського, пішовши за Валерієм Шевчуком⁷¹. Він відродив версію, яку висловив ще Костянтин Ушинський⁷², а

⁶² Ільїн О. Пакт... – С. 57.

⁶³ Воїнов С. Обережно... – С. 30.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само.

⁶⁶ Там само. – С. 31.

⁶⁷ Ільїн О. Віденський конгрес... – С. 29–32.

⁶⁸ Там само. – С. 30. Див. також: Воїнов С. Обережно... – С. 39.

⁶⁹ Терлецький В. Навколо рукопису... – С. 60.

⁷⁰ Його ж. І заперечення мусять бути аргументованими! // Сіверянський літопис. – 1997. – № 4. – С. 34–35.

⁷¹ Див.: Шевчук В. М. Іоїль Боровський і список “Слова” // Специфіка “Слова о полку Ігоревім” як літературної пам’ятки. – Суми, 1994. – С. 12–13.

⁷² Див.: Ушинский К. Д. Игорьъ, князь Северский. Поэма. Перевод Николая Гербеля. СПб., 1854 // О педагогическом наследии К. Д. Ушинского. – Ярославль, 1972. – С. 147–148.

останнім часом підтримав і розвинув Борис Яценко⁷³, за якою до Ростова список "Слова" міг потрапити з бібліотеки Дмитрія Ростовського – навіть ймовірного переписувача останнього списку пам'ятки. Як аргумент В. Терлецький навів (на сьогодні в цьому значенні вже спростований) спогад Семена Селівановського, який бачив у рукописі "Пісню Ігореву", що була написана білоруським письмом, почерком, схожим на почерк Дмитрія Ростовського⁷⁴. Відтак, В. Терлецький окремо зупинився на чернігівському періоді життя святиителя⁷⁵. Остаточним аргументом *pro* для автора є те, що у зібранні О. Мусіна-Пушкіна, вцілілому після пожежі, знаходилися рукописи з колекції останнього архимандрита Спасо-Ярославського монастиря І. Биковського, серед яких були також листи й рукописи Дмитрія Ростовського. Однак і цей доказ теж не є цілком певним⁷⁶. Проте автор підтримав припущення К. Ушинського про ймовірне створення списку пам'ятки зусиллями святиителя Дмитрія Ростовського⁷⁷. С. Воїнов спростував цю версію, хоча й пробачив її К. Ушинському. Однак важко погодитися з апеляцією до палеографічних досліджень пам'ятки⁷⁸, які, за відсутністю оригіналу, також є реконструкціями, хай навіть за даними сучасних О. Мусіну-Пушкіну авторів. Хоча в наступній праці з приводу палеографічних досліджень Б. Яценка С. Воїнов висловився негативно, позаяк палеографія займається вивченням рукопису, який не існує⁷⁹. До того ж, ні К. Ушинський, ані В. Терлецький не говорили про час появи "Слова", а лише можливість створення гаданої копії Дмитрія Ростовського. При цьому жодного істотного аргументу вони не наводили, як не запропонував їх і опонент, у своїй аргументації відкликавшись до праці академіка Сергія Обнорського⁸⁰ і підтримавши пропозицію про можливість створення проміжного списку "Слова" (XIII–XIV ст.) у Новгороді⁸¹. Відтак, версія про переписування тексту пам'ятки Дмитрієм Ростовським може бути тільки одним з гаданих варіантів створення списку О. Мусіна-Пушкіна, правомірність якого, радше, неможливо довести.

Цю дискусію завершив С. Воїнов⁸². Він окреслив проблему складності дослідження тексту як з методологічного, так і практичного боку. На науковому рівні знову спростовано аргументи опонентів. Насамкінець С. Воїнов порушив проблему створення Всеукраїнського науково-просвітницького центру "Слова о полку Ігоревім" з власним періодичним виданням, здатним об'єднати шанувальників, краєзнавців і дослідників "Слова"⁸³, що, проте, так і не реалізовано.

⁷³ Яценко Б. Про версії відкриття рукопису "Слова о полку Ігоревім" // Специфіка "Слова о полку Ігоревім" ... – С. 9–11.

⁷⁴ Терлецький В. Навколо рукопису... – С. 62.

⁷⁵ Там само. – С. 62–63.

⁷⁶ Див.: Воїнов С. Обережно... – С. 27.

⁷⁷ Ушинський К. Д. Игорь, князь Северский. – С. 64.

⁷⁸ Воїнов С. Обережно... – С. 25.

⁷⁹ Там само... – С. 36–41.

⁸⁰ Обнорский С. П. "Слово о полку Игореве" // *Его же*. Очерки по истории русского литературного языка старшего периода. – Москва; Ленинград, 1946. – С. 132–198.

⁸¹ Воїнов С. Обережно... – С. 37.

⁸² Там само. – С. 36–41.

⁸³ Там само. – С. 41.

Попри короткочасність зазначеної словознавчої дискусії, вона викликала певний інтерес і низку листів з висловленням підтримки позицій С. Воїнова та появу на сторінках часопису нових матеріалів, присвячених “Слову”. Насамперед, це публікації С. Воїнова з історії Новгород-Сіверського. Перші два нариси – “На землі Сіверян”⁸⁴ та “Стольний град”⁸⁵ присвячені власне історико-географічному опису Новгород-Сіверського княжої доби. Виклад теми у нarisі С. Воїнова загалом подано в чернігівських традиціях – через призму “Слова о полку Ігоревім”, що суголосно і темі його дисертації. Так, наприклад, обов’язково зазначається, що Володимир Святий – пращур⁸⁶, Святослав Ярославович, засновник династії чернігівських Ольговичів, був прадідом, відповідно, Олег Святославович – дідом, а Святослав Ольгович – батьком героя “Слова” Ігоря Святославовича⁸⁷. Автор наголосив, що саме в Новгороді-Сіверському народилися такі герої “Слова”, як князь Ігор Святославович, його брат Всеволод та небіж Святослав Ольгович⁸⁸, а в 1157–1164 рр. новгород-сіверським князем був ще один герой “Слова” – великий князь київський Святослав III⁸⁹ тощо.

У цьому ж контексті і зведення Спаського собору в Новгороді-Сіверському (кінець XII ст.) цілком природно вчені пов’язують з іменем саме князя Ігоря або ж його дітей⁹⁰. Навіть і чернігівський Спаський собор (заклав Мстислав Хоробрий у 1036 р.) проголошується сучасником “Слова”⁹¹. Зупинився С. Воїнов і на топоніміці давнього Новгород-Сіверського. Особлива увага звернута на топоніми, пов’язані з туром. Відтак, “зовсім не випадково автор “Слова о полку Ігоревім” називає князя Всеволода Святославовича “Буй-Туром”, бо для наших (новгород-сіверських – Д. Г.) предків дикий тур був символом хоробрості і сили”⁹². Це знову ж має пов’язувати пам’ятку з Новгород-Сіверщиною.

Третій нарис⁹³ присвячено власне “Слову о полку Ігоревім”. У ньому князь Ігор Святославович постає активним борцем з кочівниками, особливо в період 1184–1185 рр.⁹⁴ Похід він організував з “почуття провини за участь в останніх об’єднаних походах”⁹⁵. Князь вирушив 23 квітня 1185 р. на день свого небесного покровителя – святого Георгія (автор пішов за місцевою легендою (!), однак вона збігається з даними Київського літопису). Досить докладно С. Воїнов описав сам похід, проте без жодних відсилань до джерел. Відтак, він дійшов досить цікавих висновків. Князь Ігор після

⁸⁴ *Воїнов С.* Новгород-Сіверський. 1. На землі Сіверян // Сіверянський літопис. – 1998. – № 3. – С. 49–53.

⁸⁵ *Його ж.* Новгород-Сіверський. 2. Стольний град // Сіверянський літопис. – 1998. – № 3. – С. 53–61.

⁸⁶ *Його ж.* Новгород-Сіверський. 3. – С. 20.

⁸⁷ *Його ж.* Новгород-Сіверський. 2. – С. 55, 57, 58.

⁸⁸ *Його ж.* Новгород-Сіверський. 3. – С. 20.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ *Його ж.* Новгород-Сіверський. 2. – С. 59. Див. також: Куза А. В., Коваленко В. П., Моця А. П. Чернигов и Новгород-Северский в эпоху “Слова о полку Игореве” // Чернигов и его округа в IX–XIII вв. – Киев, 1988. – С. 61.

⁹¹ *Воїнов С.* Новгород-Сіверський. 3. – С. 19.

⁹² Там само. – С. 22.

⁹³ Там само. – С. 17–26.

⁹⁴ Там само. – С. 17.

⁹⁵ Там само. – С. 18.

першої перемоги хоче повернутися назад, та його затримують інші князі. Потрапивши до полону, Ігор був на “відстані польоту стріли” від свого полку, а з битви повернулося лише 15 воїнів⁹⁶.

У розвідці заторкнуто й проблему авторства. Відзначено, зокрема, що “Слово” постало на Чернігівщині, на підтвердження чого подається на-самперед його лексика (див. вище), а автором був учасник походу і один зі співутікачів князя з полону. Вслід за Д. Ліхачовим, С. Воїнов вважає його людиною з близького оточення князя Ігоря⁹⁷, конкретніше віддає перевагу гіпотезі П. Охріменка (див. вище)⁹⁸.

Окремо С. Воїнов зупинився на дослідженнях та переспівах “Слова” вчених і митців, чие ім’я пов’язане з Новгород-Сіверщиною. Серед найвидатніших інтерпретатор “Слова” ХІХ ст. автор виділив вихованця Новгород-Сіверської гімназії, першого ректора київського університету святого Володимира Миколу Максимовича, праці якого, присвячені “Слову”, “не втратили свого значення й досі”⁹⁹. У 1837 р. вчений створив переспів “Слова” російською, а 1857 р. – українською мовою. Значну увагу новгород-сіверському походженню “Слова” відвів ще один вихованець місцевої гімназії – К. Ушинський. Та найбільше звертався до “Слова” Пантелеймон Куліш, який також вийшов із зазначеної гімназії¹⁰⁰. Постатям цих новгород-сіверських дослідників “Слова” немало уваги відвів і В. Терлецький. З позицій своєї концепції про Дмитрія Ростовського він докладніше зупинився на рецензії К. Ушинського та переспівах образу Бояна, які зробив П. Куліш, присвятивши один з них професору Львівського університету Омелянові Огоновському – “переважникові у розумінні “Слова о полку Ігоревім”¹⁰¹. Ремінісценції “Слова” наявні у творах понад тридцяти сучасних поетів з Новгород-Сіверщини. Серед них С. Воїнов виділив знану українську письменницю Раїсу Іванченко та місцеву авторку Наталю Асадчу¹⁰². Цікавим є й опис сучасного вшанування та дослідження “Слова” на Сіверщині, особливо в Новгороді-Сіверському¹⁰³. Про нереалізований задум Олександра Довженка зняти кіноепопею “Слово о полку Ігоревім” повідомив Микола Куценко¹⁰⁴.

Останній новгород-сіверський нарис С. Воїнова присвячений місцевим князям¹⁰⁵. Природно, першим розглянуто Олега Святославовича. Традиційно постать войовничого князя сприймається з огляду київської традиції, прихильної Мономаховичам, а отже, упередженої щодо чернігівських Ольговичів, що є офіційною позицією імперської – як царської, так і радянської – історіографії. Відтак епітет Олега – “Гориславич” звичайно вказує на “причинення горя й розбрату”. Однак С. Воїнов на основі аналізу тексту “Слова”, в якому Олег виступає ще й з титулом “каган”, пропонує розуміти

⁹⁶ Там само. – С. 19.

⁹⁷ Там само. – С. 21–23.

⁹⁸ Там само. – С. 23.

⁹⁹ Там само. – С. 24.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Терлецький В. Навколо рукопису... – С. 62–63.

¹⁰² Там само. – С. 24.

¹⁰³ Там само. – С. 25.

¹⁰⁴ Куценко М. Студії про О. Довженка // Сіверянський літопис. – 1997. – № 1–2. – С. 73.

¹⁰⁵ Воїнов С. Новгород-Сіверський. 4. Князі Новгород-Сіверські. Ярославна // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 18–25.

прізвисько князя, як людини, що натерпілася багато горя. Щобільше, Олег постає князем, що “все життя віддав боротьбі за справедливість”, відтак “недарма Олег Святославич був улюбленцем давньоруського співця Бояна, бо був насамперед чесною і порядною людиною... справжнім лицарем свого часу і подав добрий приклад своєму онуку, який наважився у 1185 році розшукати дідового града Тмутороканя”¹⁰⁶. Висновок дещо опоетизований, але цілком характерний для новітньої чернігівської традиції. Не відставав від батька і син – Святослав Ольгович, який “показує неперевершений зразок честі, вірності і братолюбства, що перейшло і до його синів”¹⁰⁷, найвідомішим з яких – завдяки “Слову” – став Ігор Святославович. Постає князя в науці висвітлена досить добре. Тому можна зупинитися лише на його характеристиці у сприйнятті С. Воїнова. Вчений відкинув тезу про Ігоря як слабкого і недалекого полководця. Новгород-сіверський князь змальований “як справжній лицар честі” – мужній, стійкий, хоробрий¹⁰⁸. Проте не замовчує автор і такого “п’ятна” в біографії Ігоря, як участь в організованому з ініціативи Андрія Боголюбського поході на Київ 1169 р.¹⁰⁹, і навіть “достойна відсіч” половцям 1171 р. для української історії не виправдовує пограбування і зруйнування за участю князя столиці.

Особливу увагу привертає нарис С. Воїнова, присвячений одній з найромантичніших постатей давньоруської історії, – Ярославні. Княгиня жодного разу не згадана в літописах, тому її біографія досить нелегко піддається реконструкції. Ім’я княгині – Єфросинія – відоме з “Родословника” князів дому Рюрика (воно досить дискусійне). Щодо самої біографії, то вона обмежена знаменитим “плачем”. Відтак, віднесення (на основі даних В. Татищева) дати весілля Ігоря та Ярославни на кінець 1169 – початок 1170 р. та, відповідно, року народження княгині – не пізніше 1154–1156 рр.¹¹⁰, попри дискусійність, досить важлива як для словознавства, так і студій над княжою добою загалом. Спростував С. Воїнов і тезу, нібито Ярославно – друга дружина новгород-сіверського князя, отже, – мачуха його дітям, дійшовши висновку, що вона “була першою і єдиною дружиною Ігоря”¹¹¹.

Значну кількість опрацювань у науці відведено “Плачу Ярославни” зі “Слова о полку Ігоревім”. Не оминули увагою дослідники і проблеми локалізації місця самого знаменитого плачу – Путивля. Щодо цієї суперечливої теми, то С. Воїнов підтримав тих авторів, за припущеннями яких Ярославно “плакала” не в Путивлі на Сеймі, а в Путивську (сучасна назва) на Десні, поблизу Новгорода-Сіверського. Аргументом *pro*, окрім самого розташування – 6 кілометрів від столиці князівства, є дані археологічних досліджень 1983–1984 рр.¹¹² Згідно з ними, наприкінці XII – на початку XIII ст. на цьому місці існувало значне поселення. Саме тут у середині XII ст. організовано переправу через Десну. Тому є цілком вірогідним, що власне в зазначеному

¹⁰⁶ Воїнов С. Новгород-Сіверський. 4. – С. 20.

¹⁰⁷ Там само. – С. 21.

¹⁰⁸ Там само. – С. 22.

¹⁰⁹ Там само. – С. 21.

¹¹⁰ Там само. – С. 24.

¹¹¹ Там само. – С. 23.

¹¹² Див.: Григорьев А. В. Об одном участке пути из Новгород-Северского в Путивль // Древнерусский город Путивль. – Путивль, 1988. – С. 19–20.

місці переправився через Десну 1185 р. і “полк” Ігоря. Відтак, це сторожове поселення мало бути добре укріпленим. До того ж, із правого берега Десни на далеку віддаль відкривається вид на Задесення¹¹³, що також вказує на цілком придатне місце для “очікування і плачу” княгині. Тому концепція С. Воїнова видається цілком прийнятною і логічною. Адже дивно, що Ярославна, знаючи про поразку Ігоря, та й взагалі залишившись без війська, оплакує князя у Путивлі на Сеймі, висуненому в Степ, обложеному половцями хана Гзака. Натомість Путивльськ (який у давньоруський час міг також називатися і “Путивлем”), окрім близькості столиці та наявності укріплень, мав ще й природний захист – Десну та високі кручі її правого берега.

Суперечливішою зображено постать князя Ігоря у Сергія Федаки¹¹⁴. Герой “Слова” постає в контексті політики київського князя Святослава, особливо – антиполовецької. Автор виклав ту складну і неоднозначну гру, яку вів князь Ігор Святославович, хоча самих її причин не назвав.

Святослава III, як і князя Ігоря, у джерелах та історіографії також супроводить неоднозначне сприйняття. Як зазначив С. Федака, літописна характеристика князя – “натуралістичний портрет, намальований, правда, пензлем недруга”, натомість “характеристика “Слова” – це барвиста урочиста мозаїка, набрана з кращих моментів його біографії”¹¹⁵. Однак у словознавстві обидва представники династії Ольговичів традиційно постають як непримиренні борці з половцями. Проте дослідник наголосив і на тому, що в поході половців на чолі з Кончаком проти Мономаховичів на Київ 1180 р. союзником хана виступив князь Ігор Святославович. І навіть після поразки від військ Рюрика вони разом утікали до Чернігова¹¹⁶. Подібно до цієї ситуації, і в 1181 р. князь Ігор у союзі з Кончаком підтримав Святослава III в боротьбі за Київ¹¹⁷. Відмовився князь виступити проти половців і в 1183 р., а також від участі в поході до Степу князя Святослава в 1184 р.¹¹⁸. На основі даних В. Татіщева, автор подав і дещо “нелицарський” штрих до образу новгород-сіверського князя: під час походу Святослава він напав на незахищені вежі половців на р. Мерло¹¹⁹.

Знаменитий похід Ігоря у С. Федаки змальовано як оборонний проти Північно-Східної Русі (ймовірно, повторено погляд Б. Яценка), адже “за половцями стояв Всеволод, котрий... хотів розправитися з Сіверщиною руками союзних половецьких ханів”¹²⁰. Святослав київський, за концепцією дослідника, “підстрахував Ігоря з боку Суздаля на р. Сейм”¹²¹. Відтак, похід новгород-сіверського князя не був несподіваним для великого князя

¹¹³ Воїнов С. Новгород-Сіверський. 4. – С. 24.

¹¹⁴ Федака С. Святослав III – князь “Трізний великий київський” // Сіверянський літопис. – 2000. – № 6. – С. 27–38.

¹¹⁵ Там само. – С. 38. Цю цитату навела також: Кальніцька Н. Боротьба чернігово-сіверських князів за Київ у добу феодальної роздробленості // Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 7.

¹¹⁶ Федака С. Святослав III... – С. 32. Див. також: Половець В. Половці: історіографія та походження (XI–XIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2006. – № 6. – С. 23.

¹¹⁷ Федака С. Святослав III... – С. 33.

¹¹⁸ Там само. – С. 34–35.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Там само.

¹²¹ Там само.

київського, а навіть мав бути узгоджений з ним. Висновок досить дискусійний, проте заслуговує на увагу. Виступ великого полку Ігоря – в п’ять полків, навіть за умов комунікативних можливостей кінця XII ст., не міг залишитися не зауваженим. Отже, ця гіпотеза є досить новаторською і перспективною для нових підходів у словознавстві.

Святослав III як антагоніст Всеволода суздальського та активний борець зі Степом постає і в статті Володимира Бодрухіна¹²². Безпосередньо постать князя Ігоря фігурує в дослідженні лише в епізоді переходу його в 1198 р. на чернігівський стіл, натомість значну частину праці відведено трагічному галицькому князюванню дітей “героя половецьких війн” князя Ігоря Святославовича. Цю галицьку авантюру Ігоревичів згадала й Н. Кальніцька¹²³.

Значне місце темі “Слова” та його героїв відведено в нарисах Володимира Половця про половців¹²⁴, написаних переважно за монографією російської дослідниці Світлани Плетньової¹²⁵.

Аналізуючи джерела половецької історії, В. Половець, природно, зупинився на літописах, серед яких – Лаврентіївський та Іпатіївський списки. Порівнюючи їх у контексті подій, описаних у “Слові”, автор відзначив, що в Лаврентіївському літописі вони подаються з позицій Мономаховичів, у “дещо памфлетному варіанті, з осудом непродуманого вчинку новгород-сіверського князя і взагалі політики усіх Ольговичів”¹²⁶, натомість в Іпатіївській групі списків прослідковується симпатія до Ігоря Святославовича та всіх чернігівських князів. Це підказало висновок, “що в Іпатіївському зводі широко використаний текст чернігівських літописів, які прославляли Ольговичів та їх перебування на чолі Чернігівського та Новгород-Сіверського князівств”¹²⁷. Однак, вдаючись безпосередньо до “Слова”, автор ігнорує сам текст, а загально відкликається до... популярного довідкового видання¹²⁸. В аналізі пам’ятки, на думку В. Половця, “заслуговує на увагу головна ідея “Слова” – заклик руських князів до єднання перед навалою монголо-татарських полчищ” (sic!). Щобільше, саме “цієї суспільній меті, яку поставив перед собою автор – патріот, підпорядковані вся система образів і поетичних засобів твору, його композиція”¹²⁹. При

¹²² Бодрухін В. Боротьба Ольговичів за гегемонію в Південній Русі // Сіверянський літопис. – 2000. – № 5. – С. 53–58.

¹²³ Кальніцька Н. Боротьба... – С. 8.

¹²⁴ Половець В. Половці і “Слово о полку Ігоревім” // Сіверянський літопис. – 2007. – № 5. – С. 9–14; *Його ж.* Половці: господарство, торгівля та зброя (XI–XIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2007. – № 2. – С. 24–31; *Його ж.* Половці: історіографія... – С. 17–26; *Його ж.* Половці: культурне життя (XI–XIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4. – С. 14–23; *Його ж.* Половці: суспільно-політичний устрій (XI–XIII ст.) // Сіверянський літопис. – 2007. – № 1. – С. 15–27; *Його ж.* По-

ловці і релігія // Сіверянський літопис. – 2010. – № 2–3. – С. 17–23; *Його ж.* Половці: історичні джерела // Сіверянський літопис. – 2011. – № 5. – С. 9–16; *Його ж.* Половці і монголо-татари // Сіверянський літопис. – 2012. – № 1–2. – С. 11–17; *Його ж.* Половці: етнічна культура // Сіверянський літопис. – 2012. – № 3–4. – С. 21–29.

¹²⁵ Див.: Плетньова С. А. Половцы. – Москва, 1990.

¹²⁶ Половець В. Половці: історичні джерела... – С. 12.

¹²⁷ Там само.

¹²⁸ Малий словник історії України”. – Київ, 1997.

¹²⁹ Половець В. Половці: історичні джерела... – С. 13.

цьому він поділяє думку про укладення тексту в 1187 р.¹³⁰. Отже, виходить, що автор "Слова" ще за 36 років до першого приходу монголів до кордонів Русі і 52 роки до падіння Чернігова мав знати про "монголо-татарську навалу"...

Тісні та неоднозначні стосунки чернігівських Ольговичів з половцями, за запропонованою реконструкцією, розпочалися одразу після пам'ятного 1068 р., коли "між Святославом Ярославичем і Шаруканом був укладений договір, скріплений першим русько-половецьким шлюбом"¹³¹. Ймовірно, Олег – родоначальник Ольговичів одружився з донькою Шарукана, сестрою Атрака. Внаслідок цього саме він першим з-поміж руських князів почав використовувати військовий потенціал половців у міжусобних війнах. Відтак, "з того часу... чернігівські князі та донські половці, очолювані Шаруканідами, зміцнювали дружні і родинні за'язки"¹³². Щобільше, автор підтримав позицію, "що то була єдино правильна політика" щодо Степу¹³³. Висновок досить суперечливий, але для порубіжного зі Степом князівства цілком реалістичний. З роду Шарукана був і "союзник" та "ворог" (в одній особі) Ігоря новгород-сіверського – хан Кончак¹³⁴. Враховуючи такі тісні родинні контакти, автор зазначив, що й герой "Слова" князь Ігор та його брат "буї тур" Всеволод по крові були на $\frac{3}{4}$ половцями¹³⁵. Не вдаючись до аналізу причин походу 1185 р., В. Половець відзначив, що "1187 р. на Русь з Половецького полону повернувся син Ігоря Святославовича разом з молодою дружиною – донькою хана Кончака і дитиною. Весілля справляли в Новгороді-Сіверському"¹³⁶. Відтак, знаменитий "антиполовецький" похід 1185 р. за "землю Руську" постає як родинна "бійка", що, проте, не зіпсувала "щастя молодим". Однак цей сепаратний похід внаслідок поразки утворив прорив у добре організованій системі оборони, що її розробили Святослав III і Рюрик: ситуацію вдалося стабілізувати тільки 1190 р.¹³⁷ Цей висновок дисонує з висновком С. Федаки (див. вище).

В. Половець на основі "Слова" (вслід за С. Плетнєвою) реконструював кордони Половецького Степу, до того ж, – тільки східних, або лівобережних половців, на кочів'я яких і був спрямований похід князя Ігоря¹³⁸. Тут варто відзначити згідність "географії" "Слова" з археологічною картою половецьких пам'яток.

Порубіжне розташування Половецького Степу з Сіверщиною, безперечно, зумовлювало і міжкультурну взаємодію. Так, В. Половець зазначив, що "в прикордонних регіонах мешкало немало спеціальних перекладачів", яких у "Слові" названо "поганими толковинами"¹³⁹. У викладі про релігію половців він повністю пішов за Георгом Сумароковим¹⁴⁰ та Світланою

¹³⁰ Половець В. Половці: історичні джерела... – С. 13.

¹³¹ Його ж. Половці: історіографія та походження... – С. 25.

¹³² Там само.

¹³³ Там само.

¹³⁴ Його ж. Половці: суспільно-політичний устрій... – С. 20.

¹³⁵ Його ж. Половці і "Слово..."... – С. 9; Його ж. Половці: суспільно-політичний

устрій... – С. 22.

¹³⁶ Його ж. Половці: суспільно-політичний устрій... – С. 22.

¹³⁷ Там само. – С. 23.

¹³⁸ Там само. – С. 26.

¹³⁹ Його ж. Половці: культурне життя... – С. 15.

¹⁴⁰ Див.: Сумароков Г. Кто есть кто в "Слове о полку Игореве". – Москва, 1983. – 142 с.

Плетнєвою¹⁴¹. Цій темі присвячено окрему статтю з прикладами поширення різних вірувань. У контексті “Слова” згадано й про тотемізм¹⁴². Так само, говорячи про проникнення християнства у середовище половців через кочівників, що поверталися з руського полону, автор проголосив, що в “Слові” (при цьому до самого тексту, як уже зазначалося, він не відкликається) “йдеться про те, що Ігор Святославович потрапив у полон до Гзака, коли той послав гінця до Києва з пропозицією обмінятися полоненими, бо у 1168 р. Олег Святославович, старший брат Ігоря, захопив вежі Гзака, полонив його дружину і дітей”¹⁴³. Хоча в іншій статті трофей приписується Володимирі Глібовичу переяславському¹⁴⁴. Тому Гзак відмовився від пропозиції Кончака відпустити полонених, звільнивши лише Ігоря з молодим княжичем Володимиром¹⁴⁵. Далі змодульовано загальну практику та відзначено, що “таї акції відбувалися лише при наявності великого полону з обох сторін”¹⁴⁶.

Для словознавства важливою є реконструкція побуту князя Ігоря в половецькому полоні. Автор припускає: князь жив у наземній стаціонарній юрті, щоби більше, “виходячи з житла, він “підіймав стіну і вилазив”, що свідчить про те, що жив він у юрті з повстяними стінами, які легко можна було підняти”¹⁴⁷. Однак це абсолютно гіпотетичний висновок.

Наступний нарис стосується безпосередньо теми “Слова”. В Половець досить новаторсько для української науки розглянув події весни 1185 р. (назагал йдучи за Андрієм Нікітіним¹⁴⁸). На противагу їх сприйняттю з огляду “половецької небезпеки”, запропоновано розглядати похід з позиції дружби новгород-сіверського князя з ханом Кончаком, започаткованої ще 1174 р. (за даними Іпатіївського літопису), а завершеної шлюбом княжича Володимира Ігоревича з Кончаківною.

Отже, суто військова виправа (якою вона зображена в Лаврентіївському літописі) постає своєрідною “гостиною” до Кончака. В Половець підтримав гіпотезу Андрія Нікітіна¹⁴⁹ та Роберта Манна¹⁵⁰, за якою похід Ігоря був весільною акцією. Відтак, перша сутичка (переможна) з половцями була не боєм, а тільки його інсценізацією, а “бойовий трофей” – “красные девки половецкие” – валкою з “приданим нареченої”, яку супроводжували подруги-фрейліни¹⁵¹. А, відтак, і “руське золото” “Слова” мало бути викупом-калимом за наречену. Цілком у традиціях матримоніальних шлюбів Середньовіччя розглянуто й поставлення княжича Володимира Ігоревича – нареченого – на самостійне княжіння в Путивлі. Зупинився автор і

¹⁴¹ Див.: Плетнєва С. А. Половцы.

¹⁴² Половець В. Половці і релігія... – С. 18.

¹⁴³ Його ж. Половці: етнічна культура... – С. 25.

¹⁴⁴ Його ж. Половці і “Слово...”... – С. 11.

¹⁴⁵ Також в іншій статті В. Половець писав, що “Гаазак (sic!) погодився лише відпустити Ігоря з його сином Володимиром в орду Кончака”: Половець В. Половці: етнічна культура... – С. 25.

¹⁴⁶ Половець В. Половці і релігія... – С. 19.

¹⁴⁷ Його ж. Половці: культурне життя... – С. 19.

¹⁴⁸ Никитин А. “Лебеди” Великой Степи // Наука и религия. – 1988. – № 10. – С. 10–13.

¹⁴⁹ Там же.

¹⁵⁰ Манн Р. Свадебные мотивы в “Слове о полку Игореве” // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград, 1985. – Т. 38. – С. 514–519.

¹⁵¹ Половець В. Половці і “Слово...”... – С. 11.

на постаті Ольстина Олексича, якого інколи вважають автором “Слова” (Б. Яценко). Однак у В. Половця той постає сватом Ігоря, який, до того ж, виступає своїм і для половців¹⁵². Проте обряд “степового весілля” порушила несподівана поява хана Гзака, який ішов за “обмінним фондом” для повернення своїх полонених з Києва – трофею Володимира Глібовича переяславського 1184 р. Відтак, князь за таких обставин не мав виходу, як замість ритуального “бою за наречену” прийняти справжній бій і випити до дна чашу “кривавого вина”. Проте його віддано на поруки “свату” Кончаку¹⁵³, а отже, для нього, як свояка хана, втеча з половецького полону була не такою вже й складною. Якщо ж підходити з позиції В. Половця, то вона, ймовірно, навіть мала бути узгоджена з Кончаком.

Отож, і “Задонщина” в баченні В. Половця написана “не в наслідування “Слову...”, а як відповідь на нього. Та й само “Слово” після Куликівської битви народжується заново і стає “закликом до помсти за поразку”¹⁵⁴.

У руслі своєї концепції підтримав В. Половець і гіпотезу Б. Рибаківа¹⁵⁵, за якою на початку поеми помилково поставлено ім’я Володимира Старого, натомість мало бути ім’я сина Ігоря – Володимира, саме як Ігоревича, чиім іменем поема і закінчується (проте, за Б. Рибаківом, там мало бути ім’я Володимира Мономаха, однак здогад видається малоімовірним, позаяк “Слово” прихильне Ольговичам – недругам Мономаховичів). Відтак, за висновками В. Половця, “істиним героєм виявляється не воїн, а молодожон, який зміцнював своїм шлюбом Русь і Степ”¹⁵⁶.

Безпосередньо пам’ятці на сторінках “Сіверянського літопису” присвячена ще одна розвідка П. Охріменка¹⁵⁷, у якій він полемізує з видавцем “Велесової книги” Б. Яценком. Автор поставив під сумнів автентичність саме “Велесової книги”¹⁵⁸, автентичність “Слова” сумніву не піддається. Наводячи низку прикладів, П. Охріменко зазначає, що “зв’язок між “Словом о полку Ігоревім” і “Велесовою книгою” очевидний. Він зумовлений... впливом одного з цих творів на інший?”¹⁵⁹. Однак прямої відповіді якого саме не дано. Аргументом автентичності “Велесової книги” для П. Охріменка є мова та азбука книги, натомість аргументом проти – матеріал копії XVI–XVII ст. – дощечки, а не звичний для того часу папір¹⁶⁰. Проте цілком можна погодитися, що в будь-якому разі виникнення “Велесової книги” є “цікавим культурним фактом”¹⁶¹. Однак залишається питання: якого періоду історії української культури?

Низку публікацій, присвячених як безпосередньо “Слову”, так і подіям, пов’язаним з походом князя Ігоря, підготував Віталій Євстратов¹⁶².

¹⁵² Там само.

¹⁵³ Там само.

¹⁵⁴ Там само. – С. 11–12.

¹⁵⁵ Див.: Рибаків Б. А. Историческая канва “Слова о полку Игореве” // Наука и жизнь. – 1986. – № 10. – С. 103.

¹⁵⁶ Половець В. Половці і “Слово...”... – С. 12.

¹⁵⁷ Охріменко П. “Слово о полку Игоревім” і “Велесова книга” // Сіверянський літопис. – 1997. – № 3. – С. 26–29.

¹⁵⁸ Там само. – С. 26.

¹⁵⁹ Там само. – С. 28.

¹⁶⁰ Там само. – С. 29.

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Євстратов В. “Слово о полку Игоревім” – важливе джерело вивчення подій XI–XII століть на Чернігово-Сіверщині //

Насамперед він задекларував звернення до джерелознавчої проблематики, однак самої теми не розкрив¹⁶³. Можна лише відзначити, що автор також підтримав погляд про написання “Слова” на Чернігівщині. При цьому він відзначив, що в краї зберігся тільки один примірник першого друкованого видання поеми 1800 р. – в бібліотеці Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя¹⁶⁴.

В огляді історіографії до неї В. Євстратов зарахував і поетичні переклади та переспіви, при цьому працю Івана Франка над текстом пам’ятки подав не як наукову, а поетичну¹⁶⁵. Водночас, згадуючи білоруський переклад Янки Купали, останнього В. Євстратов назвав “дослідником”¹⁶⁶. Серед інших перекладачів та переспівувачів “Слова”, в статті вказані Максим Рильський, Максим Богданович, Йован Хаджич-Світич, Сергій Сергеев-Ценський, Сергій Єсенін та інші. Однак переспіви Тараса Шевченка згадані винятково в контексті статті Олександра Коваленка “Черниговское издание фрагментов “Слова о полку Игореве”¹⁶⁷.

В огляді власне історіографії В. Євстратов вдався до теми авторства. У викладі (майже без (sic!) відсилань до відповідної літератури) підтримано позицію Олексія Домніна¹⁶⁸, що автором поеми “був учасник походу, племянник князя Ігоря Станіслав Ольгович”¹⁶⁹. Особливу увагу відведено працям чернігівських вчених: Олександра Коваленка, Андрія Казакова та Володимира Коваленка. В. Євстратов вказав, що В. Коваленко довів заснування Чернігова в VII ст.¹⁷⁰ Однак який стосунок це має до “Слова”, не пояснено. Водночас запропоновано “оригінальний” висновок про “малодослідженість пам’ятки”. Натомість наявність великої кількості краєзнавців (sic!) на Чернігівщині, за словами В. Євстратова, “свідчить про те, що у майбутньому з’являться нові наукові дослідження “Слова о полку Ігоревім”, у яких ще глибше буде розкрито історичне значення поеми, її вплив на героїчні подвиги сіверян у XII столітті”¹⁷¹.

Першими такими пропозиціями й стали праці самого В. Євстратова. У них чи не вперше в науці, оминаючи всі джерела, автор відніс появу

Сіверянський літопис. – 2009. – № 5. – С. 11–17; *Його ж.* Похід новгород-сіверського князя Ігоря проти половців у 1185 році та його наслідки // Сіверянський літопис. – 2010. – № 1. – С. 3–8; *Його ж.* Відносини між Чернігово-Сіверщиною та половцями в II половині XII ст. (до походу князя Ігоря у 1185 році) // Сіверянський літопис. – 2010. – № 2–3. – С. 9–16.

¹⁶³ *Його ж.* “Слово...” ... – С. 11.

¹⁶⁴ Там само.

¹⁶⁵ Там само. – С. 12. При цьому автор відкликався не до самої праці І. Франка, а статті: *Зайченко І. В. І. Я. Франко о “Слове о полку Игореве”* // Черниговская научно-методическая конференция, посвященная 800-летию “Слова о полку

Игореве”. Тезисы докладов. – Чернигов, 1986. – Ч. I. – С. 68–69.

¹⁶⁶ *Євстратов В.* “Слово...” ... – С. 12.

¹⁶⁷ Див.: *Євстратов В.* “Слово...” ... – С. 12–13, 15.

¹⁶⁸ Проте О. Домнін свою позицію висловив у художньому творі: *Домнин А. М.* Матушка-Русь: Сказание // Прикамье (Пермь). – 1958. – № 24. – С. 33–56 (те саме в кн.: *Его же.* Поход на Югру. Матушка-Русь. Дикарь. – Свердловск, 1966. – С. 53–144; *Его же.* Тропы предков. – Пермь, 1978. – С. 145–260 (окремі видання: Пермь, 1960, 1975).

¹⁶⁹ *Євстратов В.* “Слово...” ... – С. 14.

¹⁷⁰ Там само. – С. 14–15.

¹⁷¹ Там само. – С. 15–16.

половців на кордонах Русі до кінця IX ст., відмовляючи при цьому печенігам на місце в історії. Припустити елементарну описку не можна, позаяк далі перший “великий похід половців на Русь” традиційно віднесено до 1068 р.¹⁷² Відповідно, в баченні В. Євстратова половці чинили тиск на Русь упродовж семи (sic!) століть¹⁷³. Курйозно виглядає й теза про те, що “Святослав (київський – Д. Г.) розробив у поетичній формі програму своєї діяльності “Золоте слово”¹⁷⁴, ставши завдяки цьому співавтором “Слова”.

Не витримує критики й науковий апарат В. Євстратова. Так, пишучи про утворений зусиллями Святослава Всеволодовича антиполовецький союз, він відкликався не до джерела чи наукової літератури, а... навчально-методичного посібника¹⁷⁵. Так само переписано твердження, нібито Ігор Святославович відмовився від спільного походу на половців¹⁷⁶. “Цікавим” є висновок автора, що князя взяли в полон “воїни хана Тарголови, який вимагав від Ярославни великий викуп”. Позаяк у неї грошей, мабуть, не було, “щоб полегшити долю князя, його сват хан Кончак зумів умовити воїнів хана Тарголови взяти під опіку князя Ігоря до його одужання після поранення”¹⁷⁷. При цьому думка хана не береться до уваги, як і джерела, позаяк жодних відсилань не наведено. Не вказав автор і джерела інформації, що разом з Ігорем новгород-сіверським за Київ тоді боролися 293 князі (!)¹⁷⁸.

Повторив В. Євстратов і старі постулати про феодальну роздробленість, яка нібито настала в середині XII ст. При цьому він звинуватив князів, що вони “не дбали про інтереси всього народу”¹⁷⁹. Автор одразу ж собі суперечить, відносячи розквіт Новгород-Сіверського князівства до того ж XII ст.¹⁸⁰ Він поширив феодальну формацію і на половецьке суспільство, про що мають свідчити контакти кочівників “з феодальною державою”¹⁸¹.

Наведений огляд переконує, що для словознавства ці публікації не мають жодного значення, позаяк, 1) висловлені ідеї не є оригінальними, 2) не врахована історіографія словознавства, як і загалом нові дослідження княжої доби, а, отже, 3) вони позбавлені і наукової новизни.

Тематично дещо відособленою є праця Віктора Довбні¹⁸². Автор подав панораму “руху філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини епохи Середньовіччя як однієї з підстав української філософської традиції в аналізі проблем освіти”¹⁸³. Він розпочав свій виклад від доби засновника чернігівської династії – князя Святослава Ярославовича, відповідно, з аналізу “Ізборника Святослава” 1073 р., який нібито відображає саме потреби Чернігівського князівства¹⁸⁴, після чого розглянута також “чернігівська”

¹⁷² Євстратов В. Похід... – С. 3.

¹⁷³ Його ж. Відносини... – С. 11.

¹⁷⁴ Його ж. Похід... – С. 7.

¹⁷⁵ Історія України. Навчально-методичний посібник для семінарських занять / За ред. В. М. Литвина та ін. – Київ, 2006.

¹⁷⁶ Євстратов В. Похід... – С. 4 (джерелом послужило видання: Добриця О. Чернігівські князі. – Чернігів, 1992).

¹⁷⁷ Євстратов В. Похід... – С. 6.

¹⁷⁸ Його ж. Відносини... – С. 12.

¹⁷⁹ Там само. – С. 9.

¹⁸⁰ Там само – С. 10.

¹⁸¹ Там само. – С. 15.

¹⁸² Довбня В. Філософсько-освітня думка Чернігово-Сіверщини в епоху середньовіччя // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 100–107.

¹⁸³ Там само. – С. 101.

¹⁸⁴ Там само. – С. 101–103.

пам’ятка – “Повчання” Володимира Мономаха, адже він був чернігівським князем упродовж 16 років. У концепції автора “Слово” репрезентує окремих етап філософсько-освітньої думки Чернігово-Сіверщини, “з яким пов’язане подальше осмислення світу й людини, проблем новаторства й традиції”¹⁸⁵.

Щодо авторства, то В. Довбня віддав перевагу твердженню, що це твір, радше, не індивідуальний, а певною мірою належить до цілої чернігівської школи й ілюструє особливості філософсько-освітньої думки насамперед Новгород-Сіверського князівства, на що вказує, наприклад, особливо яскраве перехрещення у тексті поганського і християнського світогляду¹⁸⁶. Однак таке перехрещення цілком властиве всім “порубіжним” – як хронологічно, так і територіально – спільнотам, а, відтак, не могло бути особливою рисою Новгород-Сіверщини.

Виявом традиціоналізму для В. Довбні виявляється провідна ідея твору – “заклик до династичної солідарності руських князів, моральної єдності Руської землі напередодні монголо-татарської навали” (ніби автор тексту знав про її наближення), що, як відомо, виявилось марним. Новаторство ж полягає у співвідношенні форми “ірраціональності й абсурду людської поведінки”¹⁸⁷. У вирішенні цього питання В. Довбня пішов за Володимиром Шевченком, за твердженням якого, тут “безумовна поразка війська князя Ігоря... оспівується так, ніби то була велика перемога”¹⁸⁸. Однак пояснення цієї контроверсійної тези автор не дає, а лише відсилає до її віднайдення у працях Мартина Гайдегера і Ганса-Георга Гадамера, до пошуку “адекватної моделі як філософського знання, так і філософського осягнення”¹⁸⁹. Не подав автор й оцінки князеві Ігорю, а тільки порушив питання хто він: “хоробрий князь-патріот”, “князь-лицар”, “захисник Вітчизни”, чи це “хижак”, під зверхністю якого відбувається грабунок половців, золота, оксамитів, красних дівчат?”¹⁹⁰. Проте В. Довбня і не ставив собі завдання оцінювати. Головне для нього, що “розвідка може викликати різногосся оцінок й тим самим сприяти активізації досліджень історії філософії освіти Чернігово-Сіверщини, інших земель і України в цілому”¹⁹¹, втім і “Слова о полку Ігоревім”.

Певну увагу на сторінках часопису відведено й висвітленню словознавства. Це насамперед нотатки про словознавчі конференції у Сумах – згадана П. Охріменка¹⁹² та Тетяни Солодовник¹⁹³. Особливе значення для українського словознавства має праця П. Охріменка, який подав історію виникнення та розвитку від регіонального (за місцем проведення) до республіканського рівня сумського осередку словознавства. Ідея сумських конференцій зародилася у зв’язку з приготуваннями до 800-річного ювілею “Слова”.

¹⁸⁵ Довбня В. Філософсько-освітня думка... – С. 105.

¹⁸⁶ Там само.

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Шевченко В. “Повчання Володимира Мономаха як підстава гуманітарної думки Чернігівщини // Сіверянський літопис. – 1997. – № 5. – С. 141–145.

¹⁸⁹ Довбня В. Філософсько-освітня думка... – С. 105.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само. – С. 100.

¹⁹² Охріменко П. Сумські “Слово”-знавчі конференції. – С. 111–114.

¹⁹³ Солодовник Т. “Слово”-знавча конференція в Сумах // Сіверянський літопис. – 1996. – № 6. – С. 123–124.

Таких – ювілейних – конференцій проведено три – в 1983, 1984 і 1985 рр.¹⁹⁴ Однак успіх спричинив продовження їх проведення у Сумах. Особливістю сумських конференцій став проблемно-тематичний характер. На жаль, ця традиція перервалася.

Важливим і практичним досвідом сумських конференцій було створення на базі Сумського педуніверситету словознавчого семінарію (1986–1992), а також “експорт” словознавства на конференції у Чернігові, Путивлі, Пермі тощо¹⁹⁵. На конференціях виникло питання про створення у Новгороді-Сіверському музею “Слова о полку Ігоревім”, реалізоване в 1990 р.¹⁹⁶, проте він проіснував недовго¹⁹⁷.

На сумських конференціях порушено низку проблем, що є актуальними і нині, а саме: створення повної бібліографії праць про “Слово” українських дослідників; біо-бібліографічного персоналію українських дослідників “Слова”; українського енциклопедичного словника “Слова о полку Ігоревім”¹⁹⁸. Загалом, автор дав огляд перших семи конференцій. Нотатка Т. Солодовник є, фактично, продовженням праці П. Охріменка і висвітлює роботу восьмої словознавчої конференції в Сумах. Однак висновок дослідниці, що українське словознавство володіє “могутнім науковим потенціалом”¹⁹⁹, виглядає, радше, побажанням, ніж реальністю. Надалі часопис не подав жодної інформації про словознавчі конференції, хоча лише в Сумах їх було заплановано ще дві до 2000 р.²⁰⁰

Не оминули увагою автори “Сіверянського літопису” і відзначення 795-х роковин з дня смерті “славетного князя Київської Русі, героя “Слова о полку Ігоревім” Ігоря Святославовича”. Про ці заходи на Сумщині подав нотатку Микола Вороненко²⁰¹. Важливим для словознавства, як і в згаданій статті О. Забарного, є “повернення” до науки імені сумчанина Олександра Паліцина, який першим в Україні зробив переклад “Слова” з давньоруської тодішньою українською мовою. Його опублікував Харківський університет у 1807 р.²⁰²

На жаль, у досить значному розділі часопису “Рецензії” майже не відведено уваги дослідженням давньоруської пам’ятки. Є тільки одна рецензія Людмили Яснової на монографію С. Федаки “Герої “Слова о полку Ігоревім” (Ужгород, 2001), до того ж, це, радше, анотація, ніж рецензія²⁰³. Подібним є також відгук Володимира Пашкова на книгу про “град Ігорів”²⁰⁴ та огляд публікацій про “Слово” в часописі “Сумська старовина” М. Вороненка²⁰⁵.

¹⁹⁴ Охріменко П. Сумські “Слово”-знавчі конференції... – С. 111.

¹⁹⁵ Там само. – С. 113.

¹⁹⁶ Там само. – С. 112.

¹⁹⁷ Войнов С. Новгород-Сіверський. 3. – С. 25.

¹⁹⁸ Охріменко П. Сумські “Слово”-знавчі конференції... – С. 113–114.

¹⁹⁹ Солодовник Т. “Слово”-знавча конференція... – С. 124.

²⁰⁰ Охріменко П. Сумські “Слово”-знавчі конференції... – С. 111.

²⁰¹ Вороненко М. На Сумщині вшанували пам’ять про князя Ігоря // Сіверянський літопис. – 1998. – № 1. – С. 107.

²⁰² Там само.

²⁰³ Ясновова Л. І знову “Слово...” // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5. – С. 135.

²⁰⁴ Пашков В. Новгород-Сіверському присвячено // Сіверянський літопис. – 2000. – № 1. – С. 183–185 (рец. на кн.: Войнов С. Новгород-Сіверський. – Чернівці, 1999. – 163 с.).

²⁰⁵ Вороненко М. На Сумщині... – С. 107.

Отже, попри скромний обсяг “Сіверянського літопису” та його різноплановість, серед 108 випусків за 1995–2012 рр. проблеми дослідження “Слова о полку Ігоревім”, все ж, знайшли певне місце на його сторінках. Однак як для краю з яскравою сторінкою своєї історії за княжих часів, власне “материнської землі “Слова”, самі публікації надто скромні не лише кількісно, а й – насамперед – якісно. Це стосується не тільки дослідження “Слова”, а й історії княжої доби загалом, що, безумовно, мало б посилити інтерес і до знаменитої літературної пам’ятки.

Серед порушених тем вирізняється проблема авторства “Слова”. Як показано, вона фігурує у низці праць. Більшість з них підтримали гіпотезу П. Охріменка, за якою автором, найімовірніше, мав бути наставник, учитель і порадник князя Ігоря (С. Воїнов, В. Звагельський, В. Євстратов), проте фігурують й інші версії. Значне місце присвячено також проблемі Сіверщини як материнської землі “Слова” (П. Охріменко, В. Звагельський, В. Воїнов, певною мірою В. Терлецький). Характерно вирізняє з-поміж решти історіографії позицію сіверянських авторів розгляд давньоруської історії і “Слова” з позиції, прихильної Ольговичам, на противагу традиційній історіографії, прихильній Мономаховичам. Так трактуються й причини походу Ігоря до Степу, з приводу чого серед авторів часопису немає якоїсь узгодженої думки. У низці праць похід розглядається як суто антиполовецький, інколи навіть як анти- владими́ро-суздальський, в інших – як дещо незрозумілий, враховуючи давню дружбу Ігоря і Кончака, і врешті, для В. Половця метою походу було одруження сина Ігоря – Володими́ра з Кончакиною.

Для словознавства істотний інтерес становлять студії з географії “Слова” (В. Звагельський, С. Воїнов, В. Пашков), які, окрім уточнення певних аспектів політичної географії, дають змогу й докладніше зрозуміти деякі важливі частини тексту, як, наприклад, локалізація місця “плачу Ярославни” в Путивлі поблизу Новгород-Сіверського.

Цікавою і плідною виявилася й розгорнута на сторінках часопису дискусія навколо “Слова”. Вона привернула певну увагу й порушила низку істотних питань. У цьому ж ключі відображення регіонального словознавства має значення для розвитку української науки в сенсі не вирішених і понині засигналізованих проблем. Серед них можна виділити створення центру “Слова о полку Ігоревім” та видання довідкової літератури, присвяченої “Слову”, а також тематичного словознавчого періодичного видання. Автори часопису неодноразово наголошували належність пам’ятки саме до української літератури, що, на їх думку, має знайти ґрунтовніше відображення в сучасних українських студіях з історії княжої доби.

Проте доводиться відзначати, що автори “Сіверянського літопису” рідко вдавалися безпосередньо до тексту самої пам’ятки, як і взагалі першоджерел. Як правило, навіть у матеріалах, присвячених “Слову”, вони здебільшого користали з вторинних джерел, а інколи й взагалі популярної літератури, що, закономірно, не може не вплинути на якість публікацій. Так само досить часто виявляється зігнорованою і чимала історіографія, бібліографічний вказівник якої видано в трьох томах. Рідко використовується “Слово” і як джерело в дослідженнях, присвячених історії та культурі

княжої доби. Не всі статті відповідають і фаховому науковому рівню самого часопису. Буває, вони мають, радше, реферативний, а не дослідницький характер. Редакції варто звертати пильнішу увагу на професійність відібраних матеріалів, при їх доборі послідовно дотримуватися ustalених загально визнаних наукових критеріїв. Трапляється, текст навіть не відповідає заявленій темі, а подає набір розрізнених цитат, та ще й без відсилянь до джерел і літератури. Присутні й прикрі ляпсуси редагування, як наприклад, датування Любецького з'їзду 1197 р.²⁰⁶

Однак можна підсумувати, що попри всі складності, видавцям часопису все-таки вдалося запропонувати власний цілісний, що якісно вирізняється з-поміж традиційного, науковий дискурс "Слова" та сформувані своє читачьке коло, серед якого є і словознавці, на що вказує і зазначена дискусія. Враховуючи можливості періодичного видання подавати розвиток науки в динаміці, хочеться сподіватися на присутність проблеми словознавства на сторінках часопису й надалі. Хотілося б також вірити, що "Сіверянський літопис" як видання "материнської землі" "Слова" знайде сили для подолання регіональності та виходу поза місцеві межі й привертатиме не тільки сіверських авторів та читачів.

*Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

²⁰⁶ Євстратов В. Відносини... – С. 10.